

İslâm, Çoğulculuk ve AKP İktidarı

Mustafa Erdoğan

Prof. Dr. | İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı,
LDT Kurucu Üyesi

liberal düşünce, Yıl 18, Sayı 69-70, Kış-Bahar 2013, s. 57-62

Sorun

Türkiye'nin cârî rejiminde İslâmın ve ona bağlı olarak sivil ve siyasal alandaki İslâmî oluşumların yeri öteden beri sorunlu olmuştur. İslâmî siyaset geleneğinin önemli ölçüde değişime uğramış güncel temsilcisi durumundaki Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) on yıldır iktidarda olması nedeniyle, bu sorunların niteliği bugün kısmen de olsa değişikliğe uğramıştır. Bu meyanda, günümüz Türkiye'sinde dindar Müslümanların sistem içindeki konuları söz konusu olduğunda, özel olarak tartışılması gereken başlıca iki sorun var. Bunlardan biri, şüphesiz, Müslümanların Cumhuriyet Türkiye'sindeki geleneksel din özgürlüğü sorunudur. Türkiye'nin rejiminin geleneksel "lâikçi" karakterinin Müslümanların din özgürlüğü üzerindeki kısıtlayıcı ve hatta baskıcı etkileri olduğu öteden beri bilinmektedir. Bu bağlamda kısaca denebilir ki, ana referans çerçeveleri İslâm olan veya kendilerini esas olarak "Müslüman" kimliğiyle tanımlayan geniş kitleler yakın zamanlara kadar lâikçiliğin olumsuz etkilerini yaşayageldi.

Günümüz Müslümanlarıyla ilgili olarak burada tartışılması gereken ikinci sorun ise dindarların Türkiye toplumunun bugünkü çoğulcu yapısı içindeki konumlarının hem objektif anlamı hem de onların kendi konumlarını nasıl algıladıklarıdır. Şöyle ki: Bir yandan, İslâmî duyarlılıkları temsil eden veya en azından dindar Müslüman kitlelere dayanan AKP'nin iktidarda olmasından, öte yandan Sünnî Müslümanların Türkiye'de çoğunluğu teşkil etmelerinden

dolayı, bu meselenin tartışılması insan hakları ve demokrasi açısından özel önem arz etmektedir. Aslına bakılırsa, bu iki sorun, yani dindar Müslümanların din özgürlüğü sorunu ile onların “iktidarda” olmasının çoğulculuk açısından ortaya çıkardığı sorun birbiriyle yakından ilişkilidir.

Lâikçi Baskıdan Özgürlük

Önce birinci sorundan başlayalım. Türkiye'nin resmî “lâiklik” doktrini ve uygulamasının evrensel insan hakları anlayışıyla, daha özel olarak da din özgürlüğüyle¹ ve hatta demokrasiyle bağdaşmayan yönleri bulunduğuna şüphe yok. Bu, özellikle 90'lı yıllarda düşünce hayatımızda epeyce tartışılmış bir meseledir. Gerçekten de, Anayasa Mahkemesi'nin içtihadıyla da doğrulandığı üzere, Türkiye'de resmî lâiklik devleti tanımlayan siyasî-hukukî bir ilke olarak değil fakat, toplumsal-kültürel hayata hâkim olması gereken bir felsefe olarak anlaşılması ve uygulanmıştır. Dine –daha doğrusu İslâm dinine– kuşkuyla bakan ve onu “Türkiye'nin çağdaşlaşması”nın önündeki en büyük engel olarak gören bu felsefe, tabiatıyla, dinî hayatı ve dolayısıyla sivil alanı kontrol altında tutmayı devlete temel görev olarak yüklemiştir. Aynı lâikçi dünya görüşü nedeniyle, dinî referanslı sivil ve siyasî teşekküller de Türkiye'de hep baskı altında tutuldu ve bu arada dinî duyarlılık ve taleplerin demokratik yoldan siyasete yansımaları çeşitli yollardan engellenmeye çalışıldı.²

Bu nedenle, dindar Müslümanların Cumhuriyet rejiminin hiç azalmayan baskısından öteden beri “çıkış yolu” aramalarına ve demokratik siyaseti bu arayışın başlıca aracı olarak görmelerine şaşmamak veya bunu yadırgamak gerekir. Yetmişli yıllarda Milli Nizam Partisi'yle başlayan ve doksanlı yıllarda önce Refah sonra Fazilet Partisi'ne evrilen İslâmî siyaset geleneğinin 2000'li yıllarda Adalet ve Kalkınma Partisi'yle kitleselleşerek iktidara yürümesini esas olarak bu perspektif içinde anlayabiliriz. Burada önemle kaydedilmesi gereken bir nokta şudur: İslâmî duyarlılığın harekete geçirdiği toplumsal-siyasal oluşumlar –başta siyasî partiler– baskıya karşı koymayı şiddete başvurarak değil de bu duyarlılığı demokratik siyasete kanalize ederek gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Türkiye'nin toplumsal barışına ve demokratikleşme şansına şüphesiz olumlu katkı yapan bu tutumu takdirle anmak gerekir.

1 Din özgürlüğü konusunda bkz. Mustafa Erdoğan, *İnsan Hakları: Teorisi ve Hukuku*, Ankara, Orion, 2. Baskı, 2011, s. 203-211.

2 Bu benim daha 1989 yılında yayımlanan “Anayasa Mahkemesi Nasıl Karar Veriyor? Yüksek Mahkemenin Başörtüsü Kararı Üstüne Bir Değerlendirme” (*Türkiye Günüğü*, Sayı 7 [Ekim 1989], ss. 56-67) başlıklı makalemde beri muhtelif yazı ve konuşmalarında dile getirdiğim başlıca temalardan biri oldu. Aynı noktayı daha sonra “Türk Politikasında Din: Türkiye'nin İslâmsız Demokrasi Arayışı”nda da (*İslâmiyat*, Cilt 2, Sayı 2 [1999], s. 11-24) vurguladım. Bu temanın başka bir bağlamda yeniden ifadesi için bkz. Mustafa Erdoğan, “Hukuk ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Türk Anayasa Mahkemesi'nin Lâiklik Politikası”, *Prof. Dr. Tunçer Karamustafaoğlu'na Armağan*, Ankara, 2010, s. 59-76.

Aslına bakılırsa, Binnaz Toprak'ın çok önceden dikkat çektiği gibi,³ çok-partitli hayata geçişle birlikte Türkiye'de İslâm siyasal sistem üzerinde demokratik denetim işlevi görmüş olan başlıca toplumsal dinamiklerden biri olmuştur.

Şu var ki, bugün Türkiye'de manzara epeyce değişmiş durumdadır. Nitekim, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 sonunda demokratik yoldan iktidara gelmesiyle birlikte dindar Müslümanlar üzerindeki baskı büyük ölçüde kalkmış ve siyasî sistemin İslâmî hassasiyet ve taleplere cevap verme kapasitesi epeyce artmıştır.⁴ Bu, şüphesiz, Türkiye'nin demokratikleşmesi ve insan hakları performansının yükselmesi açılarından iyi yönde bir gelişmedir. Ne var ki, meselenin, İslâmî kesimin baskıdan kurtulmaya ek olarak siyasal sistemi de kontrol eder hâle gelmesiyle bağlantılı bir başka yanı daha var. Başka bir anlatımla, artık ne İslâmî duyarlılıklar eskisi gibi baskı altındadır, ne de İslâm sistem içinde demokratik "denetim" işlevi görecektir. Tam tersine, AKP'nin 10 yılı tamamlayan ve gitgide güçlenen iktidarı sayesinde dinî-muhafazakâr değerlerin ana referansını oluşturduğu toplumsal-siyasal tasavvur neredeyse "hegemonik" bir konuma ulaşmış bulunuyor. Hatta, İslâmî kesimin birçok okur-yazarı AKP iktidarına siyasî İslâmın, İslâmcılığın, iktidarı nazarıyla bakmaya başlamıştır. Onun için, AKP'nin şahsında eski "mağdur ve mazlum" konumundan çoktandır kurtulmakla kalmayıp, kendisine olan güveninin gitgide artmasıyla birlikte "mağrur" hâle gelmiş olan İslâmî duyarlılığın bugün sistemi denetim altında tutmaya değil, aksine kendisinin demokratik yollardan denetlenmeye ihtiyacı var.

Çoğulculuk ve İktidar Testi: Alevîler, Kürtler ve "Lâikler"

İşte tam da bu nokta bizi dindar Müslümanların çoğulculuk karşısında nasıl bir tutum alacaklarıyla ilgili olan ikinci soruna getirmektedir. Bu sorunu şöyle ifade de edebiliriz. "Artık iktidarda" olmalarının etkisiyle kendilerine güveni artan dindarlar Türkiye toplumunun çoğulcu yapısının diğer unsurlarının ihtiyaç ve taleplerine duyarlı olmaya devam edecekler midir?... Son yıllarda bu kesimde gitgide belirginleşen eğilim, ne yazık ki, bu türden bir duyarlılığın kayıplara karışması yönündedir. Sünnî Müslümanlığın medyadaki sözcüleri, çoğulculukla bağdaşmayacak şekilde, kendileri gibi olmayanlara bırakınız empati beslemeyi, onların kendi hegemonik konumlarına boyun eğmelerini beklemektedirler.

Öyle görünüyor ki, kendilerinin de baskıdan özgürleşme arayışı içinde ol-

3 Bkz. Binnaz Sayarı (Toprak), "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", *AÜSBFD*, Cilt 33, Sayı 1-2 (1979), s. 174 ve devamı.

4 Bu durumun başlıca istisnası, başta öğrenci olanları olmak üzere, başörtülü yurttaşların epey bir süredir mâruz bırakıldıkları hak mahrumiyetlerini giderme yolunda henüz bir adım atılamamış olmasıdır.

dukları “eski zamanlar”dakinden farklı olarak, İslâmî kesimler bugünkü rakipsiz iktidar konumlarından fazlasıyla hoşnutturlar. İşte bu ruh hâlidir ki, İslâmcılıkları yeniden nükseden yazar-çizer takımı kendilerinden farklı olan diğer toplumsal grupların katılma ve hak taleplerine kayıtsızlık gösteriyor, hatta onları kendi iktidarlarının duyarsızlığını eleştirdikleri için muaheze ediyorlar. Onun için, şimdi soru şudur: Vaktiyle kendi hayat tarzlarının baskı altında olmasından haklı olarak şikâyet eden ve bu durumu değiştirmenin yollarını arayan dindarlar, bugün benzer arayış içinde olanların seslerine kulaklarını tıkamaya devam edecekler midir?

Teorik olarak bakıldığında, karşı karşıya olduğumuz sorunun aslında bi-zatihi İslâmın çoğulcu bir toplumsal-siyasal tasavvura sâhip olup olmadığı, veya en azından İslâmî tasavvurun çoğulcu-liberal toplum tasavvuruyla uyuşup uyuşmadığı sorunu olduğu söylenebilir. Ben yıllar önce, bu sorulara kabaca olumlu cevap verilebileceğini ileri sürmüştüm. Buna göre, İslâmî öğretinin dogmatik temelleri ve tarihsel yorumu hoşgörü temelinde bir çoğulculukla pekâlâ bağdaşabilir ve hukukun üstünlüğü, sınırlı yönetim ve piyasa ekonomisine dayalı demokratik bir devlet için elverişli bir zemin oluşturabilir.⁵ Buna karşılık, Aydınlanmacı-pozitivist bakış ve onun etkisi altındaki “modernleşme” teorisyenleri ve onların Türkiye’deki benzerleri İslâmın çoğulculukla bağdaşması mümkün olmayan tekçi-entegrist bir tasavvura sâhip olduğunu düşünmektedirler. Doğrusunu söylemek gerekirse, kimi İslâmcıların ve AKP’nin bugünkü tekilci iktidar pratiğinin destekçilerinin kendi siyasî söylemleri de çoğulculuk karşıtıdır ve bu anlayışın dindar Müslüman kitleler üzerinde etkili olmadığını maalesef söyleyebilecek durumda değiliz.

Tabiatıyla bu fikirler dindarların fiilî tutum ve davranışlarını da etkilemektedir. Nitekim, dindarların büyükçe bir kısmının bir yandan Alevîlik diğer yandan Kürt sorunu⁶ karşısındaki tutumları çoğulcu anlayış açısından problemleri görmektedir. Başlangıçta belli-belirsiz olan bu tekçi anlayış AKP iktidarını konsolide ettikçe daha belirgin hâle gelmiştir. Sünnî dindarları birinci meselede –Alevî meselesinde– görünüşe göre “dinî” gerekçeler, ikinci meselede –Kürt meselesinde– ise hem dinî hem de –tuhaf bir şekilde– “milliyetçi” gerekçeler yönlendirmektedir. “Dinî gerekçeler”den kastettiğim şudur: Türkiye’de Müslüman dindarlığının referans çerçevesi esas olarak “Sünnî İslâm”ın öğretisi ve tarihsel pratiğidir. Bu öğretisi Alevîliği “hakikî din”den bir sapma olarak görmektedir. Buna uygun olarak Sünnî Müslümanlar geleneksel olarak

5 Bkz. Mustafa Erdoğan, “İslâm ve Liberalizm: Kısa Bir Bakış”, *Liberal Düşünce*, Sayı 4 (1996), s. 7-21. Türkiye’nin önde gelen muhafazakâr entelektüellerinden Mustafa Akyol da son zamanlarda İslâm konusunda aşağı yukarı aynı yaklaşımı savunmaktadır. Örnek olarak bkz. Mustafa Akyol, *Islam without Extremes: A Muslim Case for Liberty*, Norton, 2011.

6 Kürt sorunu konusunda bkz. Mustafa Erdoğan & Vahap Coşkun, “Türkiye’nin Kürt Meselesi”, *Liberal Düşünce*, Sayı 50, 2008, s.5-18.

Alevîliğin gerek kendini ifade etme gerekse sivil ve kamusal alanda bu kimlikle yer alma talebini “meşru” düzene bir kalkışma olarak görmüş ve ona göre tutum almışlardır. İtiraf etmek gerekir ki, hükümetin geçen yıllardaki sonuçta başarısız olan “Alevî Açılımı”nın kısmen de olsa yarattığı olumlu atmosfere rağmen, Sünnî çoğunluğun Alevîliğe ve Alevîlere bakışında kayda değer bir iyileşme meydana gelmemiştir. Sünnî Müslümanların önemli bir kısmı halâ Alevîlerle bir arada yaşamaya ve onların, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hâlihazırda Sünnîliği kayıran statüsünü değiştirme talebi dâhil olmak üzere çeşitli hak taleplerini desteklemeye istekli görünmemektedir.

Öte yandan, dindar Müslümanların, ama daha çok da bu kesimin medyadaki okur-yazar temsilcilerinin, Kürt meselesindeki tavırlarının da çoğulculuğun gerekleriyle uyuşmayan yanları vardır. Burada söz konusu olan isteksizliğin bir nedeni dinî ise diğeri milliyetçilik temellidir. Sünnî çoğunluğun sözcülerinin söylemine bakılırsa, din ve mezhepleri esas olarak Türklerle aynı olan Kürtlerin üstelik dinî duyarlılıkları temsil eden AKP’nin iktidarda olduğu bir Türkiye’de siyasî sisteme yönelik iddia ve taleplerde bulunmaları “din kardeşliği”yle bağdaşmamaktadır. Onlara göre, “hak-hukuk” talebinde bulunan Kürtler böyle yapmakla aslında “din kardeşliği”ni baltalayan milliyetçiliğin iğvasına kapılmaktadırlar. İlginç olan, Kürtlere milliyetçilik isnadında bulunan dindar Türklerin “Kürt milliyetçiliği”ni aslında “Türk milliyetçiliği” adına kınadıklarının farkında olmamalarıdır. Şu var ki, bunun farkında olsalar da olmasalar da, “din kardeşleri”nin eşitlik ve tanınma taleplerine saygı duymayan bu tutum aslında dindar Türklerin çoğulcu anlayışla bağdaşmayan bir toplumsal-siyasal tasavvura sâhip olduklarını göstermektedir.

İktidardaki dindar çoğunluğun Kürtlerin talepleri konusundaki duyarsızlıklarının diğeri nedeni ise doğrudan doğruya milliyetçi bir özellik göstermektedir. Tuhaf bir şekilde, başka konularda cumhuriyetin statükosuyla başları hoş olmayan dindarların hatırı sayılır bir kesimi sıra Kürt meselesine gelince bu Türkçü-milliyetçi statükoyla özdeşleşmekte ve Kürtlerin hak taleplerini ya “din kardeşliği”ne aykırı bulmakta ya da “bölücülük” olarak görmektedir. Görünüşe göre, bâriz bir milliyetçi-Türkçü söylem İslâmî duyarlılıkları temsil ettiği varsayılan iktidar partisini ve onun medyadaki sözcülerini tutsak almış durumdadır. İşte milliyetçiliğin İslâmî kesim üzerindeki meş’um etkisidir ki, Kürtlere yönelik gerek “din kardeşliği”ne gerekse “Türk milletinin etnik bir kimliğe değil ortak üst kimliğe atıfta bulunduğu”na ilişkin söylemlerde saklı bulunan vesayetçiliğin görülmesini engellemektedir. Daha açık olarak belirtmek gerekirse, bu vesayetçi söylemin pratik anlamı şudur: “Kürt kardeşlerimiz din kardeşliği adına biz Türk ağabeylerine tâbi olsunlar.”

Dindarların “lâdini” hayat tarzları konusundaki tutumlarını da çoğulcu anlayışla bağdaştırmak kolay değildir. Şunu demek istiyorum: Dinî-muhafazakâr değerlerin alanının “çağdaş” hayat tarzının aleyhine gitgide genişlemesinin “lâik” kesimlerde yarattığı kaygıyı İslâmî çevreler dert edinmiyor, aksine bu durumu demokratik bir rejimde “çoğunluğun değerleri”nin baskın hâle gelmesinin normal olduğu düşüncesiyle meşrulaştırmaya çalışıyorlar. Oysa, özel ve sivil alanda kendiliğinden ortaya çıkması hâlinde muhafazakâr değerlerin hegemonik konumunu dert edinmek belki gerekemeyebilir; ama böyle bir durum “kamusal” destekle ortaya çıkıyorsa, bunun farklı hayat tarzlarının kendini ifade etme seçeneklerini gitgide budayan bir sürecin işareti olma ihtimâli vardır ki bundan herkesin kaygı duyması gerekir.

Sonuç

Sonuç olarak, daha yakın zamanlara kadar cârî rejimin “dışlanmış”ları arasında yer alan İslâmî siyaset geleneğinin “muhafazakâr-demokrat” yeni temsilcileri bugün iktidardadır. İslâmın çoğulcu tasavvurla uyuşabilirliği sorununa teorik düzeyde verilecek cevaplar ne olursa olsun, bu konudaki asıl yargıyı AKP iktidarının uygulamasına ve onun tabanının tutumuna bakarak vermek yanlış olmasa gerektir. Çünkü, bugün artık mesele soyut olarak İslâmın veya İslâmî değerlerin böyle bir tasavvurla bağdaşabilir olup olmadığı değil, bu bağdaşmanın dindarların ve onların siyasî temsilcilerinin eylemlerinde ne ölçüde gerçekleştiğidir. Mesele, dün kendileri için özgürlük arayanların bugün kendilerinden farklı olanların benzer arayışları karşısında nasıl tutum takındıklarıdır. Görünen o ki, dindar çoğunluk çoğulcu-demokratik bir sistem içinde “çoğunluk iktidarı” olmakla “devlet iktidarı”nı kendi tekeline almak ve kendi değerlerini başka oluşum ve hareketlerin meşruluk referansı olarak görmek arasında –kısaca demokrasi ile otoriterlik arasında– ayırım yapmamaktadır.

Böyle bir durumda, İslâmî kesimin zaman içinde “hikmet-i hükümet” felsefesini içselleştirdiğini görmek hiç de şaşırtıcı değildir. Kanaâtimce, bu noktada günümüzün muktedirleri konumunda olan dindarları bekleyen ah-lâkî-siyasî tehlikelerden biri, belki de birincisi, geçmişte mâruz kaldıkları haksızlığı telâfi etmek isterken başkalarına haksızlık yapmak, hatta “öç alma”ya yönelmek gibi bir tuzağa düşmeleri ihtimâlidir. Bu tutumun dindar olmak iddiası güdenler için bir utanç olacağına şüphe yok. Ama sanırım daha önemlisi, bunun bizatihi İslâmın gelecek perspektifi açısından büyük bir talihsizlik oluşturmasıdır.